

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК [94 : 339 : 340.15] (477+430)

ВПЛИВИ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА НА ЕКОНОМІЧНІ ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ З НІМЕЦЬКОЮ ГАНЗОЮ

Юрій Приходько

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Україна, 20300, Черкаська область, м. Умань, вул. Садова, 2

e-mail: yu_pryhodko@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2937-7026>

У статті розглянуто особливості поширення Магдебурзького права на українських землях і його вплив на економічні зв'язки з містами Німецької Ганзи. Надання Магдебурзького права містам сприяло економічному розвитку в Україні, за яким передбачалося створення цехів, організація двічі на рік (для Луцька, Володимира та Кременця – тричі) ярмарок та збирання податків і мита, що йшли на розвиток цих міст. Активної форми набирає торгівля Володимира та Луцька з містами Ганзейського союзу. Серед ганзейських міст провідна роль у торгівлі з Україною належала Торуню, що був центром торгівлі Тевтонського ордену в Пруссії та портовому місту Гданську.

Ключові слова: Магдебурзьке право, торговельний шлях, Ганза

Сьогодні Україна активно впроваджує політичний, економічний, культурний і духовний курс на входження до складу Європейського Союзу та інших структур європейської спільноти. Це не простий, але доконче потрібний шлях, який вимагає від українського суспільства підвищити у своєму розвитку європейські стандарти життя.

Так історично склалося, що з часів Київської Русі і, навіть, раніше, українські землі постійно втягувалися до євразійського простору цивілізаційного розвитку, особливо з часу входження їх до Золотої Орди (а згодом – до Московської держави, Російської імперії, Радянського Союзу). Проте і в ці часи, Галицькі та Волинські землі вже орієнтувалися на європейські країни, розвивали з ними дипломатичні відносини, вели торгівлю, запозичували їх досягнення та культуру. Коли ж українські землі потрапили під владу Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, то, попри нав'язаний останньою феодальний і національний гніт, європейський фактор продовжував позитивно впливати на них [1, с. 8].

Наприкінці XIII ст. терени сучасної Правобережної та Центральної України, прикордонна територія європейського економічного макрорегіону, остаточно фіксуються як структу-

рна частина Балтійського торговельно-економічного регіону [12, с. 69].

Як стверджує сучасна історико-економічна наука, яка була натхнена Д. Норттом і його новою інституціональною теорією, якість інституціональної структури держави або регіону має бути основою для їх ефективної економічної діяльності. Запропоновані правила, які обмежують поведінкові можливості, у свою чергу, зменшують транзакційні витрати і це збільшує обіг ринку, спеціалізацію та, зрештою, призводить до економічного росту [32, с. 17]. Одним з дієвих інститутів економічного розвитку на теренах середньовічної та ранньомодерної України через запрошення німецьких колоністів до українських міст стало запровадження міського права на основі привілеїв міста Магдебурга.

Процес запровадження Магдебурзького права та його вплив на розвиток економічних відносин в Україні було та залишається предметом досліджень українських істориків. У даний час Магдебурзьке право, поряд з Литовськими Статутами та українським звичаєвим правом, стало одним із основних джерел українського права. У XIX ст. над проблемами Магдебурзького права працювали науковці Львівського, Харківського та Київського універси-

тетів: М.Владимирський-Буданов, Г.Данилович, Ф.Леонтович, О.Кістяківський, В.Антонович, М.Грушевський. Серед українських істориків права важливу роль у дослідженні Магдебурзького права відіграв академік Української академії наук Ф.Тарановський.

Для дослідження Магдебурзького права у 1919 р. було створено спеціальну комісію під головуванням академіка М.Василенка. У 1934 р. під час сталінських репресій комісія була ліквідована, а майже усіх дослідників Магдебурзького права було репресовано. Чимало праць українських дослідників було знищено, зокрема В.Романовського «Корпус магдебурзького права українським містам».

У наступних дослідженнях Магдебурзьке право висвітлювалось у негативному контексті, а науковці перебували під впливом тогочасних ідеологічних концепцій. Дослідження Магдебурзького права українськими науковцями продовжувалось на еміграції в Українському вільному університеті у Празі, де працювали А.Яковлів, Р.Лашенко й ін. Праці А.Яковліва були написані українською, німецькою та чеською мовами. У післявоєнний період в Україні над проблемами Магдебурзького права працювали В.Отамановський, Я.Ісаєвич, О.Компан, М.Ковальський, А.Ткач, Г.Швидько, О.Карліна, Т.Гошко [16, с. 33].

Українська історіографія поширення Магдебурзького права та зв'язків з Ганзейським союзом приділяла увагу наступним аспектам: природі цих явищ, їх розвитку, їх ролі в історії українських міст. Загалом більшість істориків України відзначили їх позитивний вплив на економічні та культурні традиції, хоча на думку В.Антоновича, М.Владимирського-Буданова, М.Грушевського, запровадження Магдебурзького права у містах України спочатку мало здебільшого негативні наслідки. Пізніші дослідники Д.Багалій, А.Яковлів вважають, що його поява, навпаки, пожвавила міське життя: пільги та привілеї сприяли розвитку ремесел і торгівлі, привернули до міст, тільки-но заснованих або спустошених набігами татар, нових мешканців тощо [19, с. 103].

Як вказує дослідниця Т.Гошко, Магдебурзьке право – це середньовічне міське право, за яким міста частково звільнялися від центральної адміністрації (королівські) або влади феодала (приватні) та створювали органи місцевого самоврядування. Воно було започатковане привілеями 1188 р., отриманими німецьким містом Магдебургом від архієпископа – власника міста [9, с. 3]. Щодо загального розвитку Магдебурзького права в Європі, виходя-

чи з формування його власне як правових аспектів, Т.Гошко, посилаючись на російського історика А.Рогачевського, виділяє два періоди:

1. XII-XV ст. – Магдебурзьке право було складним конгломератом норм різного походження: а) традиції саксонського земського права (відображені у «Саксонському зерцалі») та деякі інші норми звичаєвого регіонального права; б) правові норми, що сформувались безпосередньо в умовах міста (наприклад ті, що відносяться до ремесла і торгівлі). У цей період Магдебурзьке право майже не відчувало впливу римського права та юридичної науки як такої, або ж цей вплив був досить обмеженим. Велику роль відіграють королівські привілеї та законодавчі акти місцевого значення, акти органів місцевого самоврядування, що зрештою теж входили до системи даного міського права. Особливо високим був авторитет суду самого Магдебурга.

2. XVI – початок XIX ст. – поширення Магдебурзького права перестає бути єдиним процесом, тісно пов'язаним з політичним розвитком самого Магдебурга. На теренах самої Німеччини все більшого значення набуває римське право. Саме з XVI ст. особливо помітною стає його рецепція у східнонімецьких князівствах. На просторі дії Магдебурзького права при університетах починають створюватись юридичні факультети: у Празі (1348 р.), Ерфурті (1379 р.), Ляйпцігу (1409 р.), Віттенберзі (1502 р.), Йені (1552 р.), Хельмштедті (1576 р.), Галле (1694 р.), Франкфурті-на-Одері (1506 р.), Кенігсберзі (1544 р.). Саме тут готувались кваліфіковані кадри юристів для міських, земських, князівських судів. Ці суди поступово утворювали єдину систему, на чолі з центральним судом, який ще 1495 р. оголосив римське право загальним правом імперії. Правознавці нової школи сприяли широкому застосуванню римського права та уніфікації судової практики.

На XVI ст. Магдебурзький суд складався винятково з випускників юридичних факультетів університетів (подібною була ситуація і в Польщі й Україні, де до складу магістратів великих міст у XVII ст. входило чимало високоосвічених людей). Деякі дослідники вбачають причину витіснення Магдебурзького права римським у тім, що перше не мало чітких юридичних понять. Римське право несло певну правову культуру й у порівнянні з ним Магдебурзьке право сприймалось як щось архаїчне, нездатне забезпечити правове обслуговування більш складних суспільних відносин. Саме у цей період, у XVI ст., значення суду самого Ма-

гдебурга падає. Це певною мірою пов'язано із становленням централізованих держав у Європі, які намагались обмежити закордонні впливи на свої внутрішні справи, а саме так часом трактується звернення міст до суду Магдебурга. Так, у Польщі 1365 р. Казимир III створив вищу судову інстанцію – суд на Краківському Замку, а жителям Польської Корони заборонено було звертатись у Магдебург. Це була, образно кажучи, перша ластівка більш загального процесу. 1547 р. бюргерам інших саксонських міст було заборонено звертатись у Магдебурзький суд. Наслідком усіх цих подій було утворення австрійським ерцгерцогом і чеським королем Фердинандом у 1548 р. Апеляційного суду в Празі. Позиції самого Магдебурга похитнулись. 1631 р. під час Тридцятилітньої війни згорів архів Магдебурга, ця практика повністю припинилась. Всі подальші спроби відновити діяльність Магдебурзького суду, як міжнародного органу, були безуспішними [9, с. 3-4].

Але саме Магдебурзьке право як таке не зникає, а активно поширюється на схід. Разом із німецькою колонізацією це право у різних формах прийшло у Східну Європу та проіснувало тут значно довше, аніж у німецьких містах. Про вплив німецької колонізації на розвиток економіки Східної Європи вказує Р. Лопез [28, с. 146]. Надання Магдебурзького права означало певну правову організацію за західним зразком, але фактичне функціонування цього інституту в окремих містах визначалося сукупністю наданих їм привілеїв. Відповідно, з часом Магдебурзьке право трансформувалося і вже мало нагадувало німецький оригінал. До особливостей Магдебурзького права у містах України належало те, що тут у своїй щоденній діяльності городяни керувалися здебільшого не першоджерелами цього права, а його приватними компіляціями — творами юристів Речі Посполитої Б. Гроїцького, П. Щербича, П. Кушевича, М. Яскера. Крім того, на українські магдебургії більший чи менший (у залежності від міста) вплив мали звичаї самоврядування та судочинства української спільноти, багато з яких, ймовірно, мали коріння ще з князівських часів (звичаєве право). Якщо до вищезазначеного додати ще й те, що фактична дія норм Магдебурзького права визначалась не тільки буквою закону, але не менше і політикою держави або власників щодо міст, стає зрозумілим парадокс, на який ще у XIX ст. звернув увагу В. Антонович: в Україні не було жодного магдебурзького міста, яке б за своїм устроєм було ідентичним своєму німецькому взі-

рцю чи будь-якому іншому українському місту [25, с. 7].

Роль міського самоврядування за Магдебурзьким правом є однією з найдискусійніших проблем в історії Центрально-Східної Європи. Чи німецьке право органічно злилося з місцевою традицією, чи залишилось чужорідним елементом? Чи було воно рушійною силою, чи гальмом в історичному розвитку міст? Історики досі по різному відповідають на ці запитання. Суперечки точаться не тільки в українській чи польській історіографії, це до певної міри загальноєвропейське явище.

Без дослідження зазначеної проблеми неможливо розібратися у низці інших питань історії пізнього середньовіччя, адже міське самоврядування значною мірою визначало розвиток ремесла, торгівлі, функціонування релігійних культів, життя національних громад тощо. Нас, насамперед, цікавить вплив самоврядування за німецьким правом на економіку, соціальні відносини, культуру тощо.

Розвиток середньовічного суспільства Європи призвів до піднесення значення міст і міського права, поступового відновлення давніх міжнародних шляхів, а також виникнення нових. Як зазначає Н. Подалаяк, одним з головних транс'європейських торговельних шляхів був шлях з Києва через Галич і Перемишль на Краків-Прагу-Регенсбург-Трір, який на північному сході доходив до Булгару на Волзі, а на півдні – до Кордови за Піренеями. Цей шлях ще у X ст. з'єднав християнський, мусульманський та язичницький світи. З XII ст. почалося його нове піднесення й облаштування мостами та переправами, що безпосередньо вплинуло на подальше піднесення міст [21, с. 258].

Міста відрізнялися від інших населених пунктів трьома основними ознаками: а) окремим статусом населення; б) наявністю різних прошарків населення за соціальними, а у великих містах етнічними та релігійними ознаками; в) наявністю укріплень. Міста виконували роль центрів, які обслуговували навколишню сільськогосподарську округу. Рівночасно міста, розташовані на вигідних міжнародних торговельних шляхах, почали переживати періоди піднесення. З'явилися такі чинники економічного збагачення як міські ярмарки та мита за перевезення та продаж товарів.

Розміри більшості середньовічних західноєвропейських міст були вельми невеликі. Так, у Німеччині було більше 4 тис. міст з населенням до 2 тис. мешканців у кожному, 250 міст з населенням від 2 до 10 тис. і лише 15 міст з населенням понад 10 тис. мешканців. Великим у

Німеччині вважалося місто з населенням 25-35 тис. мешканців, середнім містом 10-15 тис. мешканців, дрібним – від 1 до 5 тис. Навіть у XIV-XV ст. великими вважалися міста з 20-30 тис. мешканців [29, с. 215].

Потреба в озброєнні, яке постійно модернізувалося й ускладнювалося, упряжі для коней, одязі, меблях та інших речах, які не могли забезпечити некваліфіковані сільські ремісники, для яких ремесло не було основним заняттям, розширила ринки збуту за рахунок феодалних дворів та їх господарств. Навколо лицарських замків почали формуватися ремісничі поселення з торговиськами, які швидко розвивалися у міста. Ринкова площа є найбільш значущою частиною міста. На площі Ринок зосереджувалось практично все життя міста [11, с. 86]. Міста склалися як корпорації торгуючих людей, які захищали тільки своїх співгромадян, утискали чужинців [11, с. 108]. Піднесення міст в Європі у цей час позначило поворотний момент в історії Заходу та й всього світу [27, с. 91]. Як пише Р. Лахман, міста були зірками Європи [17, с. 86].

На Волині Луцький замок був першою мурованою фортецею з кількома вежами. За аналогією з дитинцем Перемишля найдавніша вежа типу донжона могла розташовуватись у системі дерев'яних укріплень дитинця Лучеська на його найвищій ділянці – на місці теперішньої Владичої вежі. Подібність кладки стін Верхнього замку з вежами-донжонами, зведеними волинськими князями у цей період у Чорторийську та Кам'янці (на підступах до Берестя) тільки підтверджує таке припущення. Як про це пише С. Терський, наводячи гіпотези Л. Маслової та Я. Ісаєвича, архітектура замку вказує на ймовірний вплив пруських фортифікаторів, а, можливо, й генетичний зв'язок луцької твердині із замком другої половини XIV ст. у Черську [22, с. 50].

Місто прагнуло звільнення від опіки сеньйора та знайшло вихід. Воно вирішило просто відкупитися від сеньйора, сплачуючи останньому податки та подарунки, в обмін на внутрішню автономію з міським виборним самоврядуванням. У XII ст. почало складатися спеціальне міське право. Для більшості міст Німеччини, Центрально-Східної та Північної Європи його основою стало Магдебурзьке право. Як вже зазначалося, Магдебурзьке право було сформоване на базі «Саксонського зеркала» (давнього середньо-німецького права) та постанов суду шеффенів Магдебурга. Міста отримали самоуправління (виборний магістрат у складі райців-консулів, які обирали бургоміст-

рів), податковий і судовий імунітети (виборний суд лави на чолі з вейтом, який мав право розгляду усіх судових справ, аж до найтяжчих злочинів), право на земельну власність, різноманітні пільги у торгівлі та промислах (які оформлялися відповідними привілеями) та звільнення від повинностей на користь сюзерена (окрім обозної). Магдебурзьке право поширилося у німецьких землях, Скандинавії, Центрально-Східній Європі, включаючи українські та білоруські землі. В Італії, Франції та піренейських містах отримали розвиток різновиди самоуправління комун, які розвивалися вже у попередній період [29, с. 213].

Можна стверджувати, що надання Магдебурзького права містам сприяло економічному розвитку в Україні, за яким передбачалося створення цехів, організація двічі на рік (для Луцька, Володимира та Кременця – тричі) ярмарок та збирання податків і мита, що йшли на розвиток цих міст. Отримання містами Волині Магдебурзького права можна прослідкувати хронологічно. Про існування німецької громади з відповідним німецьким правом у Володимирі ще у XIII ст. зазначав М. Грушевський [10, с. 377]. Та з більшою впевненістю можемо казати, що відповідний привілей був наданий, наприклад, 1324 р. – Володимирі, 1353 р. – Перемишлю, 1392 р. – Холму, 1432 р. – Луцьку, 1507 р. – Рівному, 1498 р. – Дубно, 1518 р. – Ковелю, 1540 р. – Торчину, 1541 р. – Любомлю тощо [13, с. 137; 16, с. 50].

Волинські історики В. Колесник та І. Пасюк вказують на те, що торговельні шляхи Волині розвивалися на основі вже наявних сполучень між містами та державами і залишалися майже незмінними аж до другої половини XVIII ст., хоча центр торговельних артерій поступово зміщувався від Володимира до Луцька, унаслідок чого останній стає вузловим пунктом на перехресті ліній Центральна Україна – Західна Європа. З Луцька товари надходили до Любліна та Замостя, а далі – до Кракова, Вроцлава, Лейпцига та Магдебурга, з подальшим перепродажем у Фландрію – Північну Францію – Англію, Шотландію та Нідерланди. Луцьк опинився серед таких торговельних шляхів: Київ – Житомир – Острог – Луцьк – Володимир – Грубешів – Замостя – Сандомир – Познань і Київ – Звягель – Корець – Луцьк – Ковель – Любомль – Люблін – Казимеж – Варшава – Торунь – Гданськ [13, с. 134].

Через Волинь проходили і водні торговельні шляхи по річках Буг (басейну Вісли) та Горинь, Стир, Случ, Турію й інші (Дніпровського басейну). Частково велася торгівля через прива-

тні річки Стохід (притоки Стира) та Ікви і Стубли (притоки Горині), оскільки основна торгівля по них велася у період «високої» води. Основним судноплавним транспортом були ком'яги вантажомісткістю у 27-30 лаштів. У гродських книгах називаються й такі види річкового транспорту, як шкути, дубаси, тратви та лодьї. Водним шляхом товари сплавливали не тільки до віленського, а й до балтійського басейну. Відомо, що волинський поташ справляли аж до Кенігсберга. Саме через Луцьк, який разом зі Львовом вважався давніми воротами до «країн поган – татар або волохів», намагалося забезпечити собі вільний шлях до Кам'янця-Подільського вроцлавське купецтво, котре, як і краківське, шукало гостинців на південь в обхід Львова, бо за твердженням дослідника М. Леснікова, Львів мав більш вигідне, у порівнянні з Краковом, географічне положення для оптимізації Балто-Чорноморських торговельних зв'язків [18, с. 77].

Вже у XI-XII ст. сформувалося т. зв. «складське право», коли певні міста отримували право окладу певних товарів. За цим привілеєм купці, які проїжджали через місто, мусили на певну кількість днів зупинятися та виставляти свої товари: на продаж. Місцеві купці закуповували їх оптом, складували, а пізніше перепродували далі. У грамоті Дмитра-Любарта від 1379 р. вказано, що Луцьк і Володимир є «складовими містами» на шляху від європейського Заходу до Татарії [20, с. 134-135].

Міста були зацікавлені у сильній централізованій владі, здатній провести інтеграцію ринків і домогтися безпеки доріг від розбійників. Королівська та герцогська влада поступово перейшла від стримування розвитку міського самоврядування до масового надання привілеїв, широко спираючись на підтримку міст. Рівночасно і самі феодали почали розуміти вигоду від міст (перш за все для наповнення власної скарбниці) та стали надавати містам привілеї на самоврядування. Такі приватновласницькі міста (церковні та світські), отримавши відповідні привілеї, часом відрізнялися тільки тим, що вносили плату не королівським міністеріалам, а конкретному власникові. При цьому останній нерідко добивався для міста додаткових привілеїв (права складу чи збору додаткових мит), бо збільшення доходів міста автоматично збільшувало і його власні доходи.

Міста стали творити політичні та військові союзи, відверто підтримувати сильну централізовану владу та втручатися в усобиці феодалів, а також розширювати власну територію (у

тому числі й за рахунок купівлі приміських сіл) і навіть формувати власні політичні одиниці. Найбільшим успіхом міст були власні депутати у представницьких органах станових монархій. Прибалтійські міста організували потужний політичний союз – Ганзу з власними збройними силами та флотом, яка стала монополістом на Балтиці і значній частині західноєвропейського узбережжя.

Міста були поліетнічними та багатоконфесійними. У Львові, наприклад, було чотири громади, які мали свої особливі права та привілеї: католицька (де домінували спочатку німці, а потім поляки), православна (де поряд з українцями були греки), вірменська й юдейська. Протиріччя між різноетнічними та різноконфесійними громадами, які жили окремишнім замкненим життям, допомагали феодалам і центральній владі у протистоянні з містами. Поряд з цим спільні інтереси та співжиття у тісних межах міста приводили до взаємовпливу різних культур (особливо у сферах виробничих). Спільні цехи переважно були між католиками, православними та вірменами (або різноетнічними громадами однакового віросповідання). Мусульмани та юдеї трималися окремо.

Система самоврядних міст продемонструвала їх блискучу здатність до самовиживання в екстремальних умовах. Зруйновані та спалені міста швидко відроджувалися без затрат з боку центральної влади або їх власників. Достатньо було тільки на певне число років (від 5-6-ти до 12-ти), залежно від масштабів руйнування, звільнити місто від податків. Так само чинили при заснуванні нових міст, звільняючи останні від податків на 10-20 років наперед, поки на порожньому місці не виростало міське поселення. Звичайно, сюди відразу стікалися підмайстри, які прагнули стати майстрами, купці й інший люд, переважно сільський, щоб стати вільним і набути статусу міщанина.

Міста поступово стали не тільки торговельно-ремісничими, але й потужними культурними центрами. Особливо великий поштовх для розвитку міської культури та науки відбувся після винайдення Іоганном Гутенбергом у Майнці в 1440 р. книгодрукування. Так як життя у місті вимагало знань грамоти, це поклало до розвитку міські школи. Освічена міська еліта виступила замовниками та меценатами мистецьких творів.

Після хрестових походів знайомство з візантійськими та мусульманськими містами почало давати свої позитивні наслідки. До початку XIV ст. вулиці найважливіших французь-

ких міст, а також найбільших міст Європи, таких як Прага, вже були вимощені камінням. З'явилися міські водогони, рівчаки для стічної каналізації. Обов'язковим атрибутом міст у XIII-XV ст. стали лазні [29, с. 214-216].

Не маючи надії на вищу владу, вільні міста самі взялися за захист своїх торговельних інтересів. З ініціативою виступило прибалтійське місто Любек, засноване у 1158 р., запропонувавши створити для захисту торгівлі союз балтійських міст – Ганзу. В Європі існували й інші, окрім Німецької, різноманітні торгові Ганзи, але всі вони поступилися у конкурентній боротьбі саме Німецькій, яка переважала конкурентів надзвичайним рівнем організації справи та започаткуванням послідовної спільної політики міцного союзу міст [5, с. 221]. Прототипом став союз купців різних міст, які з XI ст. торгували на о. Готланд. У 1241 р. була підписана перша угода між Любеком і Гамбургом про спільний захист судноплавства через протоки між Балтійським і Північним морем, де лютували пірати-вігальери. Далі у другій половині XIII ст. до угоди приєдналися Бремен, Штральзунд, Люнебург та інші. Міста домовилися також організувати спільне карбування монет, утворити спільний військовий флот і спільно створювати факторії в іноземних портах. Відбулась централізація північнонімецьких міст навколо союзу Вендських міст на чолі з Любеком [2, с. 130]. Саме статут (право) міста Любека був обраний як основний для впорядкування внутрішньо-ганзейських відносин [4, с. 213]. У 1356 р. союз офіційно сформувався як «Німецька Ганза», декларуючи, як основну мету, оборону інтересів німецького купецтва за кордоном. Дослідники вказують на видатне значення Німецької Ганзи у тогочасній європейській торгівлі сировинними ресурсами, текстилем з вовни та шовку тощо [26, с. 3]. Ганза робить першу спробу до стандартизації, тобто до торгівлі товарами постійних видів [5, с. 222]. На середину XV ст. союз об'єднував близько 160 міст і проіснував до 1669 р. На переважаючий характер саме торговельної діяльності Ганзи перед ремісничою вказує дослідник Г. Міскімін [30, с. 121].

Незважаючи на окремі протиріччя між містами – членами союзу, Ганза протягом двох століть монополює контролювала торгівлю на Північному та Балтійському морях – між містами Лондоном і Брюгге, Бергеном і Новгородом. Ганзейські кораблі (тоннажем 200-300 т) заходили і в Бордо, Лісабон і Севілью. Саме у Брюгге та Лондоні відбувалася зустріч ганзейських купців з італійськими [31, с. 18]. З

XV ст. це були трищоглові вітрильники. Союз активно втручався у внутрішні справи Данії, Норвегії, Швеції та Фландрії. Вдала конструкція вітрильних торгових суден із вантажним трюмом – ганзейських коггів, забезпечила їм цілковиту перевагу в морських перевезеннях. Ганза забезпечувала взаємозахист, регулювання судових, монетних і митних справ своїх членів, утримувала свій флот, який захищав торгівлю від піратів на Балтиці й у Північному морі. Торгові факторії Ганзи у Брюгге, Лондоні, Стокгольмі, Новгороді займали великі квартали, де зосереджувалися склади, контори та житлові будинки. Такі квартали були огорожені й охоронялися вартою. Всі, хто жив у ганзейському дворі, підпорядковувалися суворому статуту. Жінки туди не допускалися. Середині факторії могли знаходитися тільки неодружені чоловіки: майстри та їх учні. Майстри мали свою особисту зброю. Кожному майстру надавалося право діяти індивідуально, маючи на увазі винятково свої особисті інтереси – торгівля була справою індивідуальною, а не корпоративною, хоча і в межах, поставлених на досягнення спільного блага [24, с. 124].

Контакти, насамперед торговельні, розпочалися між німецькими та галицько-волинськими землями ще у докиївський період [7, с. 72] і розширилися у часи діяльності Німецької Ганзи. З Русі та Прибалтики вони вивозили мед, віск, шкіру, хутра, сало, сіль, рибу, лісоматеріали та зерно [8, с. 13], завозячи туди вироби з металів і самі криці-заготовки, сукна і тканини, ювелірні вироби та предмети розкоші, вина й прянощі. Ганза провадила і сухопутну торгівлю, зокрема у Макленбурзі та навколишніх територіях. У німецьких землях Ганза намагалася витіснити чужих купців, забороняла їм торгувати у неспортових містах, обмежувала перебування у портах терміном до трьох місяців. З другої половини XIV ст. вищим органом Ганзи стали представницькі з'їзди від усіх міст-членів союзу. Справи вирішувалися більшістю голосів і ці постанови були обов'язковими для усіх членів [29, с. 303].

Активної форми набирає торгівля Володимир та Луцька з містами Ганзейського союзу. Серед ганзейських міст провідна роль у торгівлі з Волинню належала Торуню, що був центром торгівлі Тевтонського ордену у Пруссії. Ще у 1286 р. князь Владислав Локеток обіцяв у грамоті охорону «бюргерам з Торуня та Хелмна, які бувають на Русі». У 1313 р. мазовецький князь Зимовіт дозволив торунянам вільний транзит через свої землі, безумовно, лише на шляху на Володимир. У 1316 р. гали-

цько-волинські князі Андрій і Лев уклали мирний договір з Тевтонським орденом [23, с. 404], і вже у 1320 р. князь Андрій Юрійович запрошує торунських купців до вигідної торгівлі на волинсько-галицькі землі.

Польський король Казимир III у червні 1349 р. спеціальною грамотою визначив шлях торунським купцям до торгових центрів, у тому числі й до Володимира. У грудні того ж року король знову видає «всім і кожному зокрема купцеві з Пруських земель. і особливо торунським», де він запевняє у вільному пересуванні саме до Володимира, з відшкодуванням можливих збитків.

Торунські купці торгували переважно тканинами. У переліку товарів відомий із документів скорлат, що виготовлявся у містах Генті та Брюгге (згаданий у заповіті Володимира Васильковича 1288 р.), сукна з Поперінге. Крім тканин, імпортували оселедці. Назад купці вивозили віск, хутра білок, східні шовк і спеції, а також худобу [13, с. 136]. Торговельні зв'язки з Ганзейськими містами Тевтонського ордену продовжувалися і після входження Волині до складу Литовської держави [20, с. 54]. Про пільгову торгівлю на Волині свідчить грамота волинських князів Кейстута та Любарта, видана після 1341 р. торунським купцям на право торгівлі у Луцьку та проїзду до нього через Дорогочин, Мельник і Берестя. Про подальший успішний розвиток торговельних зв'язків між українськими землями і Пруссією свідчить і підтвердження 1349 р. Казимиром III торунським купцям права на вільну дорогу до Володимира. У 1374 р. торунський радник Т. фон дер Лінде відправив до Луцька велику партію тканин [13, с. 135].

Таким чином, Магдебурзьке право сприяло формуванню в Україні громадянського суспільства, демократизму та регламентувало суспільне життя на підставі правових норм, створювало правову основу для належного функціонування міст. Майже всі українські міста, що перебували у складі Галицько-Волинської держави, Польського королівства, Великого князівства Литовського та Гетьманщини, володіли Магдебурзьким правом. Магдебурзьке право сприяло формуванню українського міщанства як суспільного стану. Використовуючи Магдебурзьке право, Україна перебувала в єдиному правовому просторі з іншими європейськими державами, які входять нині до складу Європейського Союзу (ФРН, Польща, Литва, Чехія, Словаччина, Угорщина) [16, с. 36].

Завдячуючи Магдебурзькому праву відбулося створення сприятливих умов для розвит-

ку ремесел і торгівлі, входженню у Балтійський економічний простір, налагодженню відносин з Німецькою Ганзою. Це дало можливість «європеїзувати» міське життя, ввести його у чіткі правові норми. Магдебурзьке право встановлювало виборну систему органів міського самоврядування та суду, визначало функції, регламентувало діяльність купецьких об'єднань і цехів, регулювало питання торгівлі, опіки, спадкування, визначало покарання за злочин тощо.

Поширення Магдебурзького права на території України сприяло формуванню нових рис ментальності місцевого населення. Йому стали притаманні демократизм, менша орієнтація на центральну владу, бажання будувати суспільне життя на основі правових норм тощо [3, с. 97]. Стверджуємо, що поширення Магдебурзького права вплинуло на формування та розвиток економічних зв'язків України у XIV-XVIII ст., які ще більше стимулювалися розширенням загальноєвропейського ринку та значно вплинули на торгіві відносини українських земель, які починають відігравати не лише роль транзитних пунктів, а й важливих центрів з експорту сировини та багатьох ремісничих виробів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Баженов Л.В. Магдебурзьке право XIV-XV ст. на Поділлі – фундамент сучасного міського самоврядування // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія: збірник наукових праць. Заг. ред. проф. П.С. Григорчука. 2011. Вип. 19. С. 8-11.
2. Бережков М. О торговле Руси с Ганзой до конца XV века. Санкт-Петербург, 1879. 267 с.
3. Береза О. Магдебурзьке право в Україні та його значення для розвитку місцевого самоврядування // Ефективність державного управління: зб. наук. праць. 2014. Вип. 40. С. 91-98.
4. Бэр А. История всемирной торговли: В 3-х ч. / Пер. с нем. Э. Циммермана. Москва: Издание К.Т. Солдатенкова, 1876. Ч. 1. 236 с.
5. Вебер М. История хозяйства. Город. / Под ред. И. Гревса. Москва: Канон-Пресс-Ц, Кучково поле, 2001. 576 с.
6. Виттман Т. «Революция цен» и ее влияние на Венгрию во второй половине XVI в. / Пер. с венгер. Н.А. Колегаевой // Средние века: Сборник. Москва: Изд-во Академии наук СССР, 1961. Вып. 20. С. 166-189.
7. Войтович Л.В. Галицько-волинські зв'язки з німецькими землями: попередні зауваження // Княжа доба: історія і культура. Львів, 2012. Вип. 6. С. 71-88.
8. Войтович Л.В. Тевтонський Орден у політиці Галицько-Волинського князівства // Український історичний журнал. 2010. № 6. С. 4-17.
9. Гошко Т. Міське самоврядування на українських землях у 14-16 ст. Прага, 2000. 111 с.
10. Грушевський М. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. Редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1992. Т. 2. 642 с.
11. Дживелегов А.К. Торговля на Западе в средние века. Санкт-Петербург: Изд-е АО «Брокгауз-Ефрон», 1904. 223 с.
12. Золота доба українського лицарства / Б. Черкас та ін. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2018. 208 с.
13. Колесник В., Пасюк І. Особливості розвитку торгове-

льних шляхів на Волині в XIV-XVIII ст. // Історичні студії Волинського національного університету імені Лесі Українки. Луцьк, 2010. Вип. 3. С. 134-139.

14. Карліна О. Магдебурзьке право в містах України XV-XVIII ст. // Розбудова держави. 2002. № 1-4. С. 15-16.

15. Кобилецький М.М. Магдебурзьке право в Україні // Порівняльно-аналітичне право. 2013. № 3-1. С. 33-36.

16. Кобилецький М.М. Поширення магдебурзького права на українських землях Великого князівства Литовського // Актуальні проблеми держави і права. 2009. Вип. 49. С. 49-53.

17. Лахман Р. Капиталисты поневоле: Конфликт элит и экономические преобразования в Европе раннего нового времени / Пер. с англ. А. Лазарева. Москва: Изд. дом «Территория будущего», 2010. 456 с.

18. Лесников М.П. Пути балтийско-черноморской торговли XIV-XV веков // Проблемы экономического и политического развития Европы в Средние века и античную эпоху: Ученые записки Московского Государственного Педагогического Института им. В.И. Ленина. Москва, 1969. Вип. 294. С. 71-86.

19. Мельничук І. Магдебурзьке право Східного Поділля // Етнічна історія народів Європи. 2004. Вип. 16. С. 103-105.

20. Орлик В.М. Нумізматичні свідчення торговельних та військових зв'язків руських земель Великого князівства Литовського з державою Тевтонського ордену у Пруссії // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Історія. Київ, 2018. Вип. 1 (136). С. 54-59.

21. Подалаяк Н.Г. Українські землі в системі торговельної мережі німецької Ганзи в XVI столітті // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2001. Вип. 5. С. 258-265.

22. Терський С.В. Лучеськ X-XV ст. Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2006. 252 с.

23. Чорний М. Галицькі землі у контексті східної політи-

ки Тевтонського ордену та анти османських хрестових походів XV ст. // Єлисавет: Зб. наук. праць Кіровоградського нац. тех. ун-ту. Історичні науки. 2012. Вип. 1. С. 402-420.

24. Эшли У. Дж. Экономическая история Англии в связи с экономической теорией / Под ред. Д.М. Петрушевского. Москва, 1897. 815 с.

25. Яремчук В., Бондарчук Я. Магдебурзьке право в Острозі: європейські традиції в українському контексті // День. 2004. 28 лютого. С. 7.

26. An Economic History of Europe: From Expansion to Development Ed. by Antonio Di Vittorio. London: Routledge, 2006. 376 p.

27. Cipolla Carlo M. Before the Industrial Revolution: European Society and Economy, 1000-1700. 3 Rev. ed. London: Routledge, 1993. 268 p.

28. Lopez Robert S. The Commercial Revolution of the Middle Ages 950-1350. Cambridge: Cambridge University Press, 1976. 180 p.

29. Medium aevum; Середні віки. Підручник для історичних спеціальностей ВУЗів / Л.В. Войтович та ін. За ред. Л.В. Войтовича. Львів: Тріада плюс, 2010. 502 с.

30. Miskimin Harry A. Economy Later Renaiss Eur 1460-1600. Cambridge: Cambridge University Press, 1978. 236 p.

31. Wee H. van der. Structural Changes in European Long-distance Trade and Particularly in the Re-export Trade from South to North, 1350-1750 // The Rise of Merchant Empires Long-distance Trade in the Early Modern World, 1350-1750 / Ed. by James D. Tracy. Cambridge: Cambridge University Press, 1990. P. 14-33.

32. Zanden J.L. van. The Long Road to the Industrial Revolution: The European Economy in a Global Perspective, 1000-1800. Leiden, Boston: Brill, 2009. 343 p.

Prykhodko Yurii

Influences of the Magdeburg Law on Economic Relations of Ukrainian Lands with the German Hanse

Based on the comparative analysis of the results obtained by national historiography in the field of studying the spread of Magdeburg Law in Ukraine and cooperation with the Hanseatic League, the proposed researches were made.

Ukrainian historiography on the expansion of Magdeburg Law and the links with the Hanseatic League paid attention to the following aspects: the nature of these phenomena, their development, their role in the history of Ukrainian cities. In general, most Ukrainian historians have noted their positive influence on economic and cultural traditions.

It can be stated that the granting of Magdeburg Law to cities contributed to the economic development in Ukraine, providing the creation of guilds, the organization twice a year (for Lutsk, Volodymyr, and Kremenets – three times) a fair and the collection of taxes and duties, spent for the development of those cities. Gaining of Magdeburg Law by Volyn cities can be traced chronologically. So, the corresponding privilege was given, for example, in 1324 to Volodymyr, in 1353 to Peremyshl, in 1392 to Kholm, in 1432 to Lutsk, in 1507 to Rivne, in 1498 to Dubno, in 1518 to Kovel, in 1540 to Torchyn, in 1541 to Luboml, etc.

The process of establishing trade links between the merchants of Hanse and Medieval Volyn has had documentary confirmation since the fourth quarter of the 13th century. In particular, in 1286, Prince of Kuyavia Vladyslav Łokietek, guaranteed the protection of the Torun burghers who went to Volyn. In August 1320 Prince Volodymyr Andriy Yurievych gave a protective act to the traders of Torun for the right of duty-free trade in Volyn. In that document Volyn prince emphasized the tradition of those trade links, pointing to the consistency of his economic policies with the policies of his father – the grandson of Danylo Halytskyi – Yuri Lvovych.

Two stages of the evolution of relations between Volyn and Hanse in the 13th-17th centuries can be proposed:

I (the fourth quarter of the 13th – 14th centuries) – a period of direct (without any agents) relations, when Volyn was a part of the Galicia-Volyn principality and during the first decades of the ruling family Gediminas. Hanse representatives had the same privileges as in other cities of the Hanseatic League. It was the period of the main influence of Hanse on Ukrainians and their culture. For example, we can mention the supply of Western European defense weapons (crossbows and various halberds) and technologies of military architecture, in particular, the Lubart's Castle in Lutsk, the spread of tower forms (donjon) in other fortresses, and so on;

II (the 15th – first half of the 17th century) - a period of indirect (with Polish agents) relations, when Volyn was a part of the Grand Duchy of Lithuania and the Kingdom of Poland. The main flow of goods (grain, potash, ship timber) passed along the rivers of the Western Buh and the Vistula to Gdansk.

Keywords: Magdeburg Law, trade route, Hanse